

Mâbet Bekçileri: Necip Fazıl Kısakürek ve Rasim Özdenören’de Çağ Eleştirisi ya da Camiden Çağa Sesleniş

Guardians of the Temple: Criticism of the Era or Address to the Era from the Mosque in
Necip Fazıl Kısakürek And Rasim Özdenören

İbrahim BİRİCİK*

Öz

Edebiyatın toplumsal hayatı etkilemesi ya da yansıtması inkâr edilemez bir gerçektir. Romanın sadece sokağa tutulan bir ayna değil aynı zamanda yazarın zihnine tutulan bir ayna olduğu 20. ve 21. yüzyıl sanat akımlarıyla da bilinmektedir. Türkiye'nin Tanzimat'tan itibaren modernleşme ve Batılılaşma serencâmının hâlâ rayına oturamamasından kaynaklı kültürel travmalar, kendini gerçek hayatta gösterdiği için bu durumun edebî eserlere yansması kaçınılmaz olur. Böylelikle edebî eserler, ideolojilerin ifade aracına dönüşür. 1950 sonrası Türk edebiyatında bu ideolojinin taşıyıcısı iki edebi-entelektüel İslamcı kurucu figür olan Necip Fazıl Kısakürek ve Rasim Özdenören'dir. Onların hikâye ve romanlarıyla modernleşmenin çarpıklığını gözler önüne sermesi ve bunu caminin içinden veya camiye seslenerek yapmaları sembolik bir anlam taşır. Çünkü onların eleştiri ve itirazlarını, dinin kurucu unsuru ve hafıza-mekân veya kimliksel bellek-mekân olan cami odağında dile getirmeleri, onların caminin sosyolojik işlevselliğine dikkat çekmek istemelerinden kaynaklanır. Bu makalede amaç; Necip Fazıl'ın “Hasene Bacı” hikâyesi ve Rasim Özdenören'in “Gül Yetiştiren Adam” romanı üzerinden Türkiye'nin modernleşmesinin kültürel yabancılaşmaya neden olduğunu, dinin kurucu mekânı camilerdeki değişim üzerinden gözler önüne sermektir. Çağın kötü hasletlerinden kurtulmanın sığınak mekânı olan camilerde bile sergilenen bilinçsiz Müslüman prototipi, bu iki eser aracılığıyla eleştirilmektedir. Böylelikle her iki yazar ve eserin kahramanı gerek maddi gerekse manevî alanda mâbetlerin bekçisi olmaktadır.

Anahtar sözcükler: Modernleşme, cami, İslamcılık, roman ve hikâye.

Abstract

It is an undeniable fact that literature affects or reflects social life. It is also known from the art movements of the 20th and 21st centuries that the novel is not only a mirror held up to the street, but also a mirror held up to the mind of the author. Since the cultural traumas resulting from the fact that Turkey's modernization and Westernization process since the Tanzimat period has still not been on track, it is inevitable that this situation will be reflected in literary works. Thus, literary works become a means of expression of ideologies. The carriers of this ideology in Turkish literature after 1950 are Necip Fazıl Kısakürek and Rasim Özdenören, two literary-intellectual Islamist founding figures. It has a symbolic meaning that they reveal the distortions of modernization through their stories and novels and that they do this from within the mosque or by addressing the mosque. Because their criticism and objections are focused on the

* Dr. Milli Eğitim Bakanlığı, Öğretmen. E-posta: ibrahim.bd@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0046-5652

◇ Alan Editörü / Field Editor: Hayrunisa TOPÇU

mosque, which is the founding element of religion and memory-space or identity memory-space, because they want to draw attention to the sociological functionality of the mosque. The aim of this article is to reveal how Turkey's modernization has caused cultural alienation through the changes in mosques, the founding places of religion, through Necip Fazıl's story "Hasene Sister" and Rasim Özdenören's novel "The Man Who Grows Roses". The unconscious Muslim prototype, which is exhibited even in mosques, which are places of refuge to escape from the evil traits of the age, is criticized through these two works. Thus, both authors and their heroes become the guardians of temples both materially and spiritually.

Keywords: Modernization, mosque, Islamism, novel and story.

Giriş

İlk yazılı kitabelerden olan Orhun Abidelerinde yapılan uyarılar, dönemin toplumsal durumundan ve şartlarından haber verdiği gibi geleceğe mesaj yüklü düşünceler de göndermektedir. Edebî metinlerin sadece estetik haz ve duyguların dışavurumu olmadığı, bu tarz kitabelerden anlaşılır.

Türk edebiyatının ilk dönemlerinin metinlerine bakıldığında *Siyasetname*'den *Kutadgu Bilig*'e, *Divan-ı Hikmet*'ten Ziya Paşa'nın *Terci-i Bend*'ine kadar çoğu eserde fikrin izlerine rastlanır. Bu düşünce yükünde muhakkak, toplumsallığın önemli bir payı olduğundan Türk edebiyatı tarihinde poetik ile politik, düşünce ile estetik, teorik ile pratik, ideoloji ile duygu birbiriyle hemhâl olur.

Tanzimat, Islahat hareketleri de dâhil olmak üzere 1920'lerde daha çok ivme kazanan Batılılaşma hareketlerinin büyük kısmı bir yabancılaşma sürecidir. Çünkü köklü değişimlerde bir yabancılaşma faktörü olduğu gibi bu durumlarda, serbest kültür değişimlerinden ziyade bir zorunluluk göze çarpar. Batı'nın asırlardır kendi içinde sebep-sonuç ilişkisine bağlı ve birey-toplum-devlet ekseninde çatışmalarla bir uzlaşma ile neticelenen toplumsal normları, Aydınlanma düşüncesi, Rönesans, Reform hareketleri, Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali ile siyasi, kültürel, dini ve teknik boyutta yeni önermeleri, onlara olağan bir modernleşme sürecini sunar. Doğu'nun bu sürece, hazır kalıplarla girmeye niyet etmesi; gerek devlette gerekse de toplumda hikmet basamaklarına muhalif bir durum ortaya çıkarır ve bu durum, başarısızlığın ve çatışmanın oluşmasına sebeptir. Batı medeniyetini anlamadan onu taklit etmek, onun aslını yaşatacağı gibi toplumun kendinden uzaklaşmasına ve öz kimliğine ve dinine de yabancılaşmasına neden olur. Sonunda da kadim geçmiş ve kültürel değerler inkâr edilmeye başlar.

Osmanlı-Türk modernleşme macerasının devlet erki ile topluma empoze edilme durumu, asırlardır süren bir kimlik karmaşasına, kültür yabancılaşmasına ve geç kalınma endişesine yol açar. Bireyin kolektif bilinçaltında asırlardır hükmü altında titrettiği bir Batı medeniyetinin son iki yüz yıldır tesiri altına girmek, gerek bireyde gerekse de devlet aklında toparlanması uzun süren travmalara yol açar. Bundan dolayı Batılılaşma macerasının çarpık, hızlı, sindirilememiş ve yüzeysel bir şekilde uygulanmaya çalışılması, her iki medeniyet arasında sentez düşüncesinden uçtan uca savrulan radikal ideolojileri netice verdiği farklı konumlanmalar ortaya çıkar. İslamcılık da bunlardan biridir. Onun Türkiye'deki temsilcileri Necip Fazıl Kısakürek ve Rasim Özdenören olduğu için eserlerini bu minvalde hazırlamaları kaçınılmazdır. Necip Fazıl ve Rasim Özdenören; kaleme aldığı eserleri ile toplumdan devlete kadar medeniyet tasavvuru üzerine eserler üreterek Türk düşünce hayatında önemli bir yer edinirler.

Berna Moran Türk romanı özelinde 1950'ye kadar etkin temanın Doğu-Batı çatışması üzerine kurgulandığını söylese de bu Doğu-Batı çatışmasının kendini köy, işçi, darbe romanları ve postmodern tarihî romanlarda gizil bir tema olarak varlığını sürdürdüğü gözlemlenir. Fethi Naci'nin de değindiği gibi Türkiye'nin gizli tarihinin romanlarda aranılması gerekliliği, muhakkak ki romanın tarihten psikanalitiğe kadar ulaşılabilir olan kurgusal genişliği ve kavramsal derinliğinden kaynaklanmaktadır. Besim Dellaloğlu (2023, s. 164) romanı, ülkenin modernleşme tecrübesinin temel kurumlarından biri olarak görür. Hikâye de her ne kadar kurgusal olarak roman kadar geniş, uzun ve zengin olmasa da değindiği meseleler yönüyle toplumsallıktan bigâne değildir.

Roman teorisi ile ortaya konulan sosyolojik bir gerçeklik, romanların tarihi aydınlatmadaki işlevi ile paralellik arz eder. Şerif Mardin'in *Araba Sevdası* romanı üzerinden "*Bihruz Sendromu*"nu tespit ederek bir devrin sosyolojisini yapması, Ziya Gökalp'ın romancılara seslenerek işlerinin ne kadar önemli olduğunu vurgulaması, bir iktisatçı olan Mustafa Özal'ın ve bir sosyolog olan Besim F. Dellaloğlu'nun romanlar üzerine yaptığı çalışmalarda önemli sosyolojik gerçekliğin tespitlerinde bulunması, aslında roman-hayat

etkileşiminin yansımasıdır. Buna binaen Mustafa Özel'in Allah'a "imandan, Kurandan ve romandan ayırmaması" için yaptığı dua, romanın hayatımızdaki yeri için önemli bir istençtir (Biricik, 2023b, s. 7).

Namık Kemal'in "Ölürsem görmeden millette ümmid ettiğim feyzi/Yazılsın seng-i kabrimde vatan mahzun, ben mahzun" diyecek kadar sanatı aracılığıyla hedefe odaklanması; Mehmet Akif'in yazdığı *Gece* şiirine binaen Hasan Basri Çantay'ın "Hazret sen vadiyi değiştirmişsin" demesi üzerine Mehmet Akif'in "Benim aslı vadim bu idi. Ben şiirlerimi cemiyete faydeli olsun diye yazdım." itirafıyla kendi fitratındaki şiir estetiğinden kendi toplumu uğruna fedakârlık göstermesi, şiiri ve sanatı; hakikat-i mutlak olan Allah'ı arama ve bulma işi olarak gören Necip Fazıl'ın, romanın işlevini "nereden başlayıp nereye gittiğine dair bir fikri, içinde mesele, beyin sancısı, ruh hafakanı çöreklenen" satırlar olarak ele alması; ayrıca edebiyat, ideoloji ve hayat arasındaki bereketli döngüyü gösterir. Nitekim yazarların ele aldıkları eserlerde; dertlerini, ideolojilerini, amaçlarını ne derece eserlerde estetik hemhâl ettikleri görülmektedir. Fredric Jameson'ın "ulusal alegori", Şerif Mardin'in "daemon yokluğu" ve Tanpınar'ın "trajedi yokluğu" iddiaları da Türk romanındaki idea ile ideolojinin poetik ile politiğin estetize edilip edilmediğine yönelik ortaya çıkar (Biricik, 2023b, s. 8).

Toplum hayatına etkili bir şekilde yansıyan, toplumun kırılma noktalarındaki ve bireyin trajedisine neden olan her olay, kültür hayatının derinliklerine etki ettiği için edebiyatta yansımasını bulur. Mehmet Tekin'e (2001, s. 15) göre roman hem bir türün adı, hem de bir anlatım biçimidir. Mehmet Kaplan'a göre ise bir kavram olarak roman, hayatı tüm yönleriyle kuşatması bakımından kavrayarak his ve idrâkin işin içinde çok boyutlu bir şekilde olduğu bir duyuş ve görüş tarzıdır (Kaplan, 1990, s. 15). Peyami Safa'nın; romanı, ferdin ve cemiyetin aynası olarak görmesi ile Kemal Tahir'in; romanı, ferdin dramında toplumu görmesi paralellik arz eder (Ayyıldız, 2011, s. 89).

Bireyin gerçekliğine ve toplumun değişim ve dönüşümüne tanıklık eden roman, bu özellikleri itibariyle yazılmış olduğu sosyal ortamdan ayrı düşünülemez. Roman yazarı da içinde bulunduğu topluma bigâne kalamayacağı için gözlemlediği nesnel gerçekliği öznel ve estetik tasarımlarla esere yansıtır. Yazarın kendine özgü kurgusal gerçekliği estetik bir form ile esere dönüştürme sürecinde etkili olan roman unsurlarından biri de mekân seçimidir. Çünkü mekân, roman kahramanlarının kişilik özelliklerinin, kültürel ve ekonomik yapılarının şifrelerini verir. A. İhsan Kolcu'ya (2006, s. 23) göre mekân; roman kişilerinin fiziksel, toplumsal ve psikolojik yapılarından ayrı düşünülemez. Modern zamanların bir ifadesi olan roman da psiko-sosyolojik derinliğe sahip olan insan-hayat ve toplumu çok boyutlu ele almaya çalışır. Bu psiko-sosyolojik dünyanın sınırlarını ortaya koymaya çalışan mekân ise romanın fizyolojik platformuna dönüşür. Nitekim bir roman dekoru olarak karşılaşılan mekân unsuru, romana bizzat etki eden bir figür olurken bazen de roman kahramanlarının ruhsal sınırlarını ortaya koyan önemli bir aktör görevindedir (Şengül, 2010, s. 529).

Necip Fazıl ve Rasim Özdenören; modernleşme süreci ile değerlerinden ödün vermeye ve yozlaşmaya başlayan Türk toplumunun anlam kodlarına, kadîm inanç geleneklerine ve varlık tasavvurlarına dönme, hatırlama ve duyumsama adına bir çağ eleştirisinde bulunurlar. Bu çağ eleştirisini yaparken mevzilecekleri bir mekâna ihtiyaç duyarlar. Bu mekân, kendi inanç değerlerinin en kutsal mekânı olan ve halk arasında Allah'ın evi olarak kabul edilen camilerdir. Camiler, bir mâbet olarak İslam'ın yaşandığı ve inanç olarak ruh ve akıllara tahkim edildiği kutsal bir mekândır. Bu iki yazar, medeniyet tasavvurlarını ve inanç savunularını yaparken değer dünyalarındaki işlevsel düşüncelerini mekân olarak cami üzerinden toparlamaya çalışırlar. Kurgularındaki kahramanların (Hasene Bacı ve gül yetiştiren adam) da itirazları ve çağa eleştirileri, neden-sonuç ilişkisi içinde değer düşüklüğüne uğratılan kutsal mekân olan caminin izzetini kurtarmaya yöneliktir. Genel olarak bakıldığında cami, her iki yazarın da çağ eleştirisi yapmak için temerküz mekânıdır. Bu iki yazarın bu toplumsal travmayı, Türk toplumunun en önemli kültürel bileşenlerinden dinî veçhesinin hafıza-kimlik-mekân olan camiler üzerinden nazara vermeleri; değişimin, dejenerasyonun ve yabancılaşmanın ne kadar etkili olduğunu göstermek istemelerinden kaynaklanır.

Bu çalışmada içerik analizi metodu kullanılarak "Hasene Bacı" hikâyesi ile "Gül Yetiştiren Adam" romanının içerisindeki anlam kodları ve göndermeleri çalışmanın iddiasına mâtuf bir şekilde incelenmiştir. Tarihi ve sosyolojik eleştiri kuramı da kullanılarak incelenen bu çalışmada her iki yazarın da eleştirilerini içerisinde yaşadıkları dönem bağlamında yaptıkları gözlenmiştir.

Cami: İctimai Jeolojinin Merkezi

Cami ve mescitler, Hz. Peygamber Muhammed (S.A.V.) zamanından itibaren sadece ibadet edilen mekân olarak değil aynı zamanda toplumsal meselelerin görüşüldüğü (meclis, okul, karargâh vb.) bir çözüm merkezi hüviyeti de sergilemektedir. Nitekim Hz. Peygamber Muhammed’in (S.A.V.) kurduğu Mescid-i Nebevi, bir eğitim-öğretim merkezi olmasının yanı sıra halkın toplanma merkezidir (Yazıcı, 2012, s. 30). Cami, etimolojik olarak “toplayan ve bir araya getiren” anlamına gelmesinin yanında İslam dininde mâbet, “cami” olarak da bilinir (Acar, 2023, s. 122). Ancak bu mâbedin sadece tuğla, kerpiç, çimento vb. meydana gelmediği unutulmamalıdır.

Caminin toplumsallığına ve örgütlülüğüne binaen münafıklar tarafından kurulan “mescid-i dırar”, peygambere suikastın tertiplendiği bir mekân olduğu için fitne ve fesadın da merkezi olarak görülerek bizzat Hz. Peygamber tarafından da yıktırılır (Akt. Kubat, 2020, s. 14). Ahmet Hamdi Tanpınar da camilerin bu sosyolojik işlevselliğine vurgu yapmak için bu hafıza-mekânları, içtimai jeolojinin merkezi olarak görür. Camiler, aynı zamanda hafıza-mekânlardır. Çünkü temsiliyet bakımından İslam dininin bütün hükümlerini uygulamaya çalışan toplumlarda iman, itikat, akide ve ibadet olgularının taşıyıcı ve uygulayıcı merkezleridir. Buna binaen çevresiyle bütünleşmeye açık bir varlık özelliğinde olan insan, mekânın kendi üzerindeki etkilerini üzerinde gösterir (Biricik, 2016, s. 96).

Cami olarak adlandırılan kutsal mekân da dinî hafızanın muhafazası için kimliksel göndermelerin yapıldığı bir alana dönüşür. Camilerin insan ve toplum üzerindeki etkisine binaen devlet büyükleri öncelikle hep kendi adlarına cami ve külliye yaptırır. Böylelikle günlük yaşam bu camilerin etrafında şekillenerek pazar, ticarethane, hamam, kütüphane ve okul ile şehrin bir yaşam kültürü oluşur (Yiğit, 2012, s. 98). Cami, aynı zamanda bir medeniyet de üreten İslam dininin uygulama merkezi olması hasebiyle İslam medeniyeti üzerinde meydana gelen değişimleri ve dönüşümleri kendinde gösterir. Caminin bu sosyolojik işlevselliğine Beşir Ayvazoğlu (2013, s. 140) da caminin daima merkez olduğunu belirtir ve camilerin sadece ibadet için değil her türlü sosyal faaliyet için kullanıldığını vurgular (Ayvazoğlu, 2013, s. 220-221).

Tanpınar, camilerin içinde icra edilen iman-itikat ve ibadetleri, şer’i noktada değil içtimai noktada topluma sunduğu ve topluma has hayat şekilleri ile değerlendirir. Dinin sadece imandan oluşmadığı bunun yanında amelin de mühim bir işlevinin olduğu hatırlandığında toplumsal noktada dinî yaşayışın da önemi büyüktür. Nitekim *Sahnenin Dışındakiler* romanında Elâgöz Mehmet Efendi Camii, içtimai jeolojinin merkezi olup çevresinde oluşturulan mahalle bu merkeze göre dizayn edilir. Tanpınar, romanında bunu şu cümlelerle ifade eder: “iman dediğimiz duyguyu içinde duysun veya duymasın, herkes evinden çıkarken onun kisvesine bürünürdü. İman, sadece bizi Allah’a bağlayan bağ değil, müşterek kıyafet, yüz ifadesi, muaşeret şekli, hülâsa cemiyet hayatında nezaket ve merasim dediğimiz şeylerin, yani karşılıklı münasebetlerin tek kaynağıydı.”(Tanpınar, 2014, s. 22).

Sezai Karakoç da caminin İslam medeniyetinin doğurgan bir kurumu olduğunu söyler ve onu ana rahmine benzeterek onun şehri doğurduğunu belirtir (Akt.: Kula, 2018, s. 20). Ekrem Işın (1985, s. 538), Osmanlı’daki cami merkezli mahalle sistemini anlatırken caminin mahallenin gündelik hayatı, ekonomik, kültürel ve dinî pratikleri yansıttığının yanı sıra kent hayatının da kurucu bir ögesi olduğunu belirtir.

Tüm bu anlatılanlar muvacehesinde dinî kimlik ve inancın uygulama, toparlama merkezi olan camilerde toplumsal kimliğin inşasına etki eden yoğunluk, toplumun kültürel ve dinî değerlerini muhafazada etkilidir. Bunun için modernleşme ile camilerde kaybedilen bu kimlik, yine camilerde bulunma ümidiyle her iki eserin kahramanı, çarpık modernleşme ile dinî değerlerin hükmünü kendi üstünde gösteremeyen insanlara karşı bu uyandırmayı yine camiler üzerinden yapmaktadır. Böylelikle camiler hem inanç ekseninde hem de sosyolojik düzlemde İslâm ümmetinin bütünlüğünü sağlar (Kubat, 2020, s. 9). Ancak modernleşme olgusunun yanlış algılanarak gelenek ve göreneklerin deforme olması ümmet bilincinin ve tevhit akidesinin de sarsılmasına neden olur. Her iki kahraman bu çözümlü camilerden seslenerek ya da camilere seslenerek dikkat çekmek ister.

Camiye gelip Müslümanların yüzlerine ne kadar yozlaştıklarını ve rehavete kapılarak dinden ne kadar uzaklaştıklarını söyleyen edebî metinlerde iki kurgu karakter dikkatlerden kaçmaz. Küll’de ne varsa cüzde de o vardır, kaidesinden hareketle toplumsal olayların kendini edebî eserlerde yansıması kaçınılmazdır. Bu noktada edebî metinler hiçbir zaman hafife alınmamalıdır. Stendhal, romanı sokağa tutulan bir aynaya

benzetse de bu aynanın yazarın zihnine de tutulduğu unutulmamalıdır. Özellikle kültürel yabancılaşma ile meydana gelen başkaldırı durumu, Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatında ilgiyle ele alınan konuların başında gelir (Erol & Erol, 2017, s. 120). Bu konu, roman ve hikâyelerdeki kurgularıyla kendini gösterir. Bu iki kurgu kahramanlardan biri Necip Fazıl'ın 1965'te kaleme aldığı *Hasene Bacı*'sı; diğeri ise Rasim Özdenören'in 1979'da yazdığı *Gül Yetiştiren Adam*'dır. Her iki kahraman da caminin içinde caminin içinden aslında dışarıya dış dünyaya doğru kendilerince doğru bildiklerini haykırırlar. Kahramanlardan önce yazarlarına baktığımızda her iki yazar da Türkiye'de İslamcılık akımının tesisinde önemli bir yere sahiptir.

İslamcılık: Modernleşmenin Bağımlı Değişkeni

İslamcılık, haddizatında başlıkta da belirtildiği gibi modernliğin, modernitenin ve modernleşme sürecinin bağımlı değişkeni olmaktadır. Çünkü modernleşme süreci ile birlikte teknikten tefekküre, sosyal hayattan düşünceye kadar toplumun ve bireyin anlam kodları değişmeye başlar. Toplumsal zihin, bu süreçte deforme olmaya yüz tuttuğundan dolayı bir din olarak İslamın da bu modernleşme sürecinden etkilenmesi kaçınılmaz olmaktadır. Bundan dolayı İslamcılık, modernleşmeye bağlı ve bağımlı bir şekilde kendi anlam kodlarında ve içtihadında değişime uğramaktadır.

Muhittin Bilge'ye (2015, s. 93) göre son yüz elli yılda çıkan modernliğin ürünü olan kavramlar gibi İslamcılık da bundan nasibini alır. Bunu İsmail Kara'da (2004, s. 41) tüm türevleriyle İslamcılığın modernliğin ürünü olduğuna dair kendi tespiti de teyit eder. İslamcılık, Batı'nın kendini tek iktidar olarak dünyaya empoze etmeye çalıştığı ve modernleşmenin dinamiklerini kullanarak Batı-dışı dünyayı fiziki ve kültürel cendereye almaya çalıştığı modern oryantalist dönemde Batı ile gerek uzlaşma ile gerekse de tepki göstererek teori üretmeye çalışan bir ideoloji olarak ortaya çıkar. İslam âleminin değişik bölgelerinde farklı tepki ve tavırlarla kavramsal alanını genişleten İslamcılıkta Osmanlı'nın son dönemlerinde bir uzlaşma görülür. Çünkü bu uzlaşmada ihya-ıslah-teccid algısı önemlidir. Burada İslam, modernlik içinde yorumlanırken bazen de modern değerler İslam'a göre yorumlanır.

Asırlardır belli bir yorumlama sistematığı içinde ele alınan İslamî hükümlerin, modernleşme karşısında tavır almada, yangından mal kaçırmaya kuralsız ve ferdî yorumlarla anlamları daraltılır. Genel olarak İslamcılık düşüncesindeki medeniyet algısı, insanlığın ortak mirası algısı üzerine oturtulduğu için "müminin yitik malı" hadisinden hareketle yenilik nerde görülse alınmalı, anlayışı ortaya çıkar. Bunun yanında tarihte var olmuş bir İslam medeniyeti, tarihteki aksiyomuna göre değil bir savunma mekanizması gibi Batı medeniyetinin önceliklerine göre kurgulanır ve güncelle sunulur. Bunda yenilgiyi kendine yedirememesi durumu da vardır. Nitekim Cemil Aydın'a göre 19. yüzyıl Müslüman entelektüelleri de saldırı altında olduğu anlaşılan İslam dünyasının itibarını yükseltmek için İslam medeniyeti kavramını dillerine pelesenk ederler (Aydın, 2021, s. 23).

Müslüman kalarak da modernleşilebilir düşüncesi ve modern Türkiye Cumhuriyeti'nin yaptığı inkılâp hareketleri ile yapılan çarpık modernleşme, onların Müslümanlıklarını tehdit eder. Ancak buna karşı radikalleşemeyen bir İslamcılık anlayışı, kendini milliyetçi-muhafazakârlık ekseninde şekillendirir. İslamcılık, hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemlerinde böylelikle yeni şartlarda yeniden var kılınmaya çalışılan bir harekete dönüşür. Bedri Gencer'in (2013, s. 70) tabiriyle Osmanlı'dan Cumhuriyet'e şeriatçılık odaklı yaklaşımdan yumuşak bir muhafazakâr ideoloji olan medeniyetçiliğe bir İslam tipolojisi geçişi yaşanır.

Nitekim İsmail Kara (2013, s. 26-42), İslamcılığın dönemselleşmesini şu şekilde yapmaktadır: İttihad-ı İslam dönemi (1870-1908), 2. Meşrutiyet Dönemi başlangıçlı İslamcılık dönemi (1908-1918), Cumhuriyet özelinde milliyetçi-muhafazakâr dönem (1924-1960), radikal ve entelektüel İslamcılık (1960-1980), uyum ve entegrasyon dönemi (1980 sonrası)dir. İsmail Kara'nın dönemselleştirmesine göre Necip Fazıl ve Rasim Özdenören'in yazdığı bu eserler, radikal ve entelektüel İslamcılık dönemine tekabül etmektedir. Kenan Çağan'ın aktardığına (2015, s. 176) göre de ilk İslamcılar ulema kökenli iken 1950 sonrasında İslamcılar seküler eğitimden geçmiş ve çağın şartlarını İslam'a göre yorumlayacak kapasitede olan farklı meslek erbâbından olan aydınlardır. Cumhuriyet ile çatışma yaşamak istemeyen İslamcı münevverler, siyaset ve kültürel geleneklerini farklı bağlamlarda ve işlevselliklerde yeniden dizayn ederek Türk modernleşme sürecinin bir parçası olurlar (Duran ve Aydın, 2016, s. 312).

Ercan Yıldırım (2022, s. 246) 1950’ler İslamcılığını varlık-yokluk 1960’ları kabul ve yerleşme ile 1970’leri arayış ile imlemektedir. Hatta 1970 İslamcılığında devletle çatışacak bir radikalleşmenin görülmesinde kırdan kente göç ile beraber ortaya çıkan yeni kuşak İslamcı aydın tipolojisinin etkisi vardır (Yıldırım, 2022, s. 245). Murat Güzel’e (2020, s. 159) göre 1950 sonrası İslamcılığının “muallim-i evvel”i Necip Fazıl olurken, Mehmet Akif ve Sezai Karakoç’tan sonra Rasim Özdenören İslamcılığın dördüncü halkası olarak ortaya çıkar (Çağan, 2015, s. 194). Selçuk Çıkla’ya göre (2021, s. 72) Mehmet Akif, Necip Fazıl ve Sezai Karakoç ile İslamcı bir edebiyat kanonu, Cumhuriyet’in yerleştirilmeye çalışılan inkılâp kanonuna karşı bir karşı-kanon hareketidir. 1960’lı yıllara kadar mağdur bir söylem geliştiren İslamcılık, bu yıldan sonra dünyadaki diğer İslamî hareketlerin liderlerinin çevirileri ile ve evrensellik vurgusuyla uluslararasılığa bürünür (Aktay, 2005, s. 21). Bu tercüme hareketleri ile bir nevî, Türkiye ile İslam dünyasının birbirine sağırlaşması biter. Bu 60’lı yıllar, bilgi akınlarının ve akım furyalarının artmasıyla her anlamda her yönüyle bir küreselleşme hamlesinin gerçekleştiği dönemdir.

Büyük Doğu davasındaki ideolojik İslamcı gelenek, 1960 sonrası dönemde Sezai Karakoç’un *Diriliş* dergisi, *Yedi Güzel Adam*’ın *Mavera* dergisi, Nuri Pakdil’in *Edebiyat* dergisi ile edebî-entelektüel İslamcı çizgiye oturur. Bu sayılan hareketler arasında her ne kadar nüans farkları ve hizipleşmeler oluşmuşsa da hepsinin ortak yanı İslamî bir duyarlılıkla hareket etmesidir. İslamcı matbuatın bu dönemdeki gelişmesinde Osmanlı’nın aksine Cumhuriyet’te devlet mekanizmasından dışlanan bir hareket olması etkindir ve bu dönemde İslamcılık, entelektüel hareket özelliği kazanır (Yıldırım, 2022, s. 272).

1980 sonrası İslamcılarının da Rasim Özdenören de dâhil olmak üzere bu edebî-entelektüel İslamcı yazarların ürettiği eserlerin tedrisatından geçtiği malûmdur (Güzel, 2020, s. 167). Her ne kadar bu dönemde İslamcıların nazarında edebiyat dendiğinde şiir tercih edilmişse de Necip Fazıl’ın yazdığı bu hikâye ile Rasim Özdenören’in yazdığı bu roman, dönem-dava-şuur-toplum unsurlarını yansıtmaları bakımından önemlidir.

Bir Modernleş(eme)me Serencâmı

Tanzimat’ı bir medeniyet kriziyle başlatan Tanpınar’ın medeniyet değiştirmedeki geç kalınlık endişesini nazara vererek devam ve bütünlük fikrinin kaybolduğuna vurgu yapması, Türk düşüncesinin, politikasının ve edebiyatının kadîm ile yeni bir medeniyet arasında beynamaz kalışının özeti gibidir. Batı kültürünün benimsenmesi, köklü değer yargılarının Batı’ya göre şekillenmesi, eğitim sisteminin bu minvalde bozulması gibi halk tarafından benimsenmeyen birtakım yeni hareketler, halk nezdinde kültürel yabancılaşmaya ve çözülmeye yol açar (Şahin ve Göküş, 2022, s. 857).

Çözülme, sadece 18. yüzyılda başlayan Osmanlı toprak bütünlüğünde değil, hem Osmanlı zihin yapılanmasında hem de toplumun gelenek ve kültüründe yaşanır. Nitekim bu tarz bir Osmanlı modernleşme bilinci, her şeyin artık eskisi gibi olmayacağını idrâki ile başlar. M. Akif İnan (2018, s. 198) durumu şu şekilde özetler: “... bir yandan uygarlığımız devletsiz kalırken öte yandan da devlet, uygarlıksız bir konuma düşüyordu.” Hüsamettin Arslan (2019, s. 39) bu zıtlıkların menşeinin Batılı hayat tarzı çeperinde büyümüş entelektüel zümre olan dönemin azınlık epistemik cemaatinin bunalımı olarak betimler. Arslan, bunu epistemik otorite boşluğuna bağlarken Jale Parla, mutlak metnin yitimi ile eşdeğer gördüğü baba (otoritesinin) yokluğuna bağlar.

İslam dininin asırlardır Türklerin gelenek ve görenekları ile kaynaştığı göz önüne alındığında modernleşme sürecinde dinin etkisi önemlidir. Robert N. Bellah, modernleşme ile kültür ilişkilerini ele alırken dinin etkisini gözden kaçırmaz (Akt.: Altun, 2021, s. 157). Özellikle Türkiye ile Japonya’nın modernleşme süreçlerini ele aldığı çalışmasında Bellah, Japonya’nın dinsel öğretilerden yararlanarak modernleşmesini halk nazarında da meşrulaştırdığını ama Türkiye’nin kadîm geçmiş ve inancını nazara almayarak din konusunda esneme yapmadığını ve sıkıntılı bir modernleşme süreci geçirdiğini belirtir (Altun, 2021, s. 159). Nitekim bu sıkıntı, merkezden çevreye tepeden inme bir metotla yapıldığı için Osmanlı’daki “modern olabildiğimiz kadar” mantığı Cumhuriyetle birlikte “modern olmak zorundayız” mantığına bürünür (Can, 2021, s. 23). Tüm bunlar muvacehesinde Besim Dellaloğlu (2023: 119), Türkiye’nin modernleşmeden modernliğe evrilmeye çalıştığını ifade eder.

Hilmi Yavuz da (2010, s. 36) Türk modernleşmesinin kendi zihinsel muhtevasını oluşturamadığı için art alandaki kamusal aklın ölçüye dayandırılmadığını belirterek bu modernleşmeyi çarpık olarak görür. Bundan dolayı Yavuz, bu modernleşmeyi taklit ve yüzeyselliğe kaçtığı için “simgeler imparatorluğu” olarak görerek parçanın bütünü yerini almasının anlamı olan “metonimik” bir modernleşme olarak belirtir (Yavuz 2010: 66). Bu durum, Yavuz’a göre (1998, s. 20) modernleşememeyi hazırlar ve hızlandırır.

Mazi ile âti arasında meydana gelen bu kültürel yarıklık, her kültür dairesinin kendi bünyesinde trajediler yaşamasına neden olduğu için muhafazakârlık anlayışları birbirlerinden farklı olsa da Yahya Kemal’den Tanpınar’a, Necip Fazıl’dan Peyami Safa’ya bu kültürel yarıkları sentez arayışları ile flulaştırır. Tanpınar’ın iradî olmaktan ziyade olay ve olguların zaruretinden kaynaklı bir modernleşme anlayışı olarak belirttiği durum, Türk ruhunu ve kısacası Türk aydınını Tanzimat’tan itibaren fasit bir daire gibi içine alır. Bu fasit daire içinde kalan ve maruz kaldıkları Batı menşeli modernleşmeye karşı değer üretmemeye durumunda kalan İslamcı Türk aydınları da bu açmazları eserlerine yansıtırlar. Çözüm, öneri ve iddia sunarak ortaya koydukları eserlerle bu yazarlar, toplumdan da bir tepkime beklerler.

“Yaralı Bilinç” yazarı Daryush Shayegan (2017, s. 20 ve s. 63), İslam dünyasının Rönesans ve Reform hareketlerine yabancı kaldıkları için Müslümanların “geç kalışın gerçekliği” ile yüzleşerek bundan çok etkilendiklerini söyler. Bu durum da haliyle Müslüman-Türk aydınlarında da yansımaları yaralı-melez bilinçlerle ifadesini bulur. Mümtaz Turhan, bu bunalımlı hallerden kurtulmak için “Garplılışmanın neresindeyiz?” diye sorarak modernleşme sürecine kendince çözümler arar. Niyazi Berkes de Batılılaşmayı bir sorun olarak görerek “200 yıldır neden bocalıyoruz?” demektedir. Gerek Tanpınar gerekse de Kemal Tahir, tüm bunlar muvacehesinde Türk toplumunun “çift gerçekli” bir toplum olduklarında hemfikirdirler (Yavuz, 2018, s. 142). Bu da “bir başkadır benim memleketim, biz bize benzeriz” mottolarıyla oluşabilecek nevî şahsına münhasır bir Türk modernleşmesinin oluşmasına kapı aralar.

Mâbet Bekçileri: Necip Fazıl Kısakürek ve Rasim Özdenören

Mâbet, bu çalışmada İslamın inanç merkezlerinden biri olan camiye sembolize etmesinin yanında ele alınan yazarların din bağlamındaki tüm anlam kodlarının ve hayatı anlama ve yaşamadaki varlık tasavvurlarının sembol mekânlarından biri olmaktadır. Bundan dolayı ele alınan yazarların gerek yaşadığı dönem ve ortama gerekse de eserlerine bakıldığında bir ideal ve ideoloji olarak bir İslam savunusu yaptıkları görülmektedir.

Türk düşüncesinde önemli bir yeri hâiz olduğu gibi Türk edebiyatında da şair kimliği ile tanınan Necip Fazıl’ın en çok eser verdiği ikinci edebî tür hikâyedir. 1928’de ilk hikâye kitabını yayımlayan Necip Fazıl, 1970’te de tüm hikâyelerini *Hikâyelerim* başlığı altında tek bir kitapta toplar (Aydın, 2014, s. VIII). Çalışmaya konu alan “Hasene Bacı” hikâyesi de bu kitabında geçmektedir. Ancak daha önce Necip Fazıl’ın *Hasene Bacı* hikâyesi, 6 Ekim 1965’te Büyük Doğu dergisinin 12. cildinin 3. sayısının 12. sayfasında “Ahmet Abdülbâki” müstear ismiyle yayımlanır.

1934’te Abdülhâkim Arvâsî ile tanışarak bohem hayatı bırakan Necip Fazıl, seneler içerisinde kendi düşünce sistemini İslam içinde eriterek onun kurduğu nizam üzerine düşünce ve hayatını şekillendirir. Böylelikle o, İslamcılık düşüncesinin ideologu ve aksiyoneri olur. Ergün Yıldırım’a (2015, s. 488) göre Necip Fazıl; zamanının güncel ideolojilerinden korunmak için karşı-savunma olarak İslamı bir ideoloji haline getirir. Yurdun dört bir yanında verdiği konferanslarda, dergilere yazdığı yazılarda ve tesis etmeye çalıştığı dava şuurunda dünyevî çıkarlar peşine düşen Müslüman tipini eleştirir ve ibadetin özünden uzaklaştıran şekilciliği yerer.

Duran ve Aydın’a (2016, s. 315) göre ülkede İslamcılığın ideolojileşmesine sebep olan öncü isim Necip Fazıl’dır. Necip Fazıl, Batı’daki buhranı fark ederek kapitalizm ve Marksizm’e vb. alternatif bir ideoloji olarak İslamcılığı sunar. Aynı zamanda Necip Fazıl’ın milliyetçilik algılamasında İslam’ı önceleyen tavırlarda bulunması, onu Türk düşüncesinde Batı’ya göre konumlanan İslamcılık-Muhafazakârlık-Milliyetçilik akımları arasında merkezî geçişken bir role büründürür (Biricik 2023a, s. 1261). Necip Fazıl, sanatı Allah’ı arama işi olarak gördüğü için kalemini İslam’ın hizmetine sunmaktan çekinmez. Nitekim 1938’te içindeki ruh girdabından kurtulmak için ve kendini davaya adanmak için banka memuriyetinden istifa ederek gazeteciliğe ve hocalığa başlar.

Batında olamazken hiç olmazsa zahirde bir şey olmaya çalış!.. Davanın cemiyet planına bağlı sözcüsü, fikircisi, aksiyoncusu. Ve bir hamlede on yıllık emeğim bulunan bankadan istifa etmiş, İstanbul’da bir akşam gazetesinin birinci sayfasında bir fikra yeri almış, bir de yüksek tahsil kademesinde bir hocalık bulmuştum. (Kısakürek, 2012, s. 171)

Necip Tosun’a göre (2013, s. 85) Necip Fazıl, kendisine dava adamı pozisyonu çizdiği için hangi konuda eksiklik gördüyse orayı sanat ve edebiyatın kudretiyle ve fikirlerinin de yardımıyla doldurmasını bilir. Nitekim Tosun’a göre *Hasene Bacı* hikâyesiyle Necip Fazıl, yanlış İslam algısını dile getirmektedir. Çünkü Necip Fazıl’a göre dünyayı buhrana sürükleyen kapitalizm ve komünizme alternatif yegâne kurtarıcı yol İslam’dır ve İslam; kapsayıcılığı ve bütünlüklü kuşatıcılığından dolayı yanlış algılanmamalıdır (Kısakürek, 1998, s. 212).

M. Orhan Okay; tek parti devrinin düşünceyi baskı altına almaya çalışmasına ilk tepki verenlerin başında Necip Fazıl’ın olmasını, onun mizacının öfkeli, müdahaleci ve hiddetli olmasına bağlar (Akt.: Ertaş, 2019, s. 22). Gerek İslamî düşünceye alan açması gerekse de kendinden sonra gelenler için Necip Fazıl; fikir, sanat, politika ve şiirde “baba” ya da “ana” metaforuyla besleyici bir kaynak işlevselliğindedir (Somuncu 2021, s. 123). Çünkü Necip Fazıl, Osmanlı’dan itibaren kesintiye uğratılmaya çalışılan İslamî düşünceyi; modern şiir, roman ve tiyatro ile tanıtırarak İslamî entelektüel çevreyi merkezden taşraya doğru ihya ederek genişletmeye çalışan bir mütefekkidir (Arıkan, 2017, s. 253).

Ertan Örgen (2010, s. 287), onun *Diriliş ve Maveria* dergisinin şairlerini etkilediğini ve hatta 1960 sonrası sol kuşakta bile onun şiirlerinin tesirinin görüldüğünü söylemektedir. Fahrettin Altun, Levent Cantek’in “denetleyici kuşak”ından mühlhem olarak Necip Fazıl’a atfettiği “ebeveyn refleksini” metinlerini kaleme alırken daima diri tuttuğunu ve kendisinden sonra gelenleri de etkilediğini belirtir. Nitekim Necip Fazıl, bu refleksle çeşitli aralıklarla 35 yıl boyunca yayımladığı *Büyük Doğu* dergisinin ilk sayılarından olan 11., 12. ve 18. sayılarında geniş kültür-sanat çevresinden gençleri “Büyük Doğu Akademiyası” adı altında evinde toplantılara davet eder (Anar, 2012, s. 377). Elbette bu niyette dava şuurunun olduğu bir gerçektir. Rasim Özdenören’e göre ise (2005: 143) Cumhuriyet döneminde Müslümanca düşünmenin entelektüel alanda ilk örneği Necip Fazıl olup onun öncüsü ve ondan öncesinin olmadığını savunur. Akif Emre’ye göre ise Necip Fazıl’da müşahede edilen fikir öfkesi ve ben söylemi, egoistlik ya da bencillik olarak değil silikleştirilmeye ve sıradanlaştırılmaya çalışılan Müslüman portesinin şahsiyet kazanmasına yönelik sivri ifadeleridir (Çiçek, 2021, s. 128).

Necip Fazıl’ın *Hasene Bacı* hikâyesi ile Rasim Özdenören’in *Gül Yetiştiren Adam* romanı, yazarlarının savundukları İslamcılık anlayışı ile çağın yaşantısı olan modern hayatın çatışıklığı üzerine kurgulanır. Tanıl Bora’ya göre *Gül Yetiştiren Adam* romanı, Cumhuriyet inkılabları nezdinde insanları dinden uzaklaştıran modern hayatı reddederek ömür boyu evinden çıkmayan ve gül yetiştiren sahici dindarın anlatısıdır (Bora, 2020, s. 454). Özdenören, çağa tepkisini bu romanı ile dile getirmektedir. Çünkü Özdenören (1999, s. 44), “Her sanatçı kendi çağının türküsünü söyleyen ancak bununla yetinmeyerek ‘çağın gidişatına’ da müdahale eden kişidir.” cümleleriyle de yazarın sorumluluk bilincine dikkat çeker. Hüseyin Su’ya göre (2017, s. 129-130) Rasim Özdenören Türkiye’deki entelektüel İslam düşüncesi sürecinde gerek düşünce adamı gerekse de sanatçı kimliğiyle inşa zincirinin önemli halkalarındandır.

Rasim Özdenören’e göre (2009, s. 40-53) İslam inkılabının gerçekleşebilmesi için arınmış bir kafa yapısından başka sırf Allah’ın rızasını gözeterek yaşamak ve her işinde ihlası gaye edinerek başlamak esastır. Bundan dolayı Kenan Çağan’a (2015, s. 197) göre Rasim Özdenören, Müslümanca yaşayabilmek için Müslümanca düşünmeyi öncelemektedir. Özdenören; Necip Fazıl gibi Osmanlı’nın ihtişamlı hayatını özlemek yerine bu özlemde, asıl örneğin Asr-ı saâdet olduğunu belirtir (Akt.: Erkilet, 2018, s. 100). Verdiği bir konferansta İslam’ın bizden ne beklediğini soran Özdenören (2020, s. 200), cevabı yine kendisi vererek İslam’ın bizden medeniyet değil bizzat doğrudan doğruya İslam’ın yaşanmasını talep ettiğini belirtir. Böylelikle Batı’nın kendi elleriyle inşa ettiği kapitalist dünyaya İslam’a sahip çıkarak meydan okunabileceğini belirtmektedir (Özdenören, 2020, s. 198). “Biz Müslümanız” cümlesinin anlamını hayatı boyunca yaşamaya çalışarak yazdıkları, konuştukları ve okudukları ile bu cümlelerin tefekkür derinliğini anlamaya çalışır (Su, 2017, s. 133).

Çağı Mâbetten Eleştirenler: Hasene Bacı ve Gül Yetiştiren Adam

Her iki eserin kahramanına bakıldığında onların vatan müdafaasında yer alarak belli bir cesaret gösterdikleri ve dönemin şartlarını yorumlayacak kadar da ilmi bir birikime sahip oldukları görülmektedir. “Vatan sevgisinin imandan olduğu”na dair hadis-i şerif hatırlandığında millî mücadelenin menşinde İslamî duyarlılığın olduğu da unutulmamalıdır. Necip Fazıl’ın Hasene Bacı’sı aslen Vanlı olup 1. Dünya Savaşı’nın seferberliği ile Batı’da bir kasabaya muhacir olarak gelmiştir. “İstiklal Savaşında cepheye sırtında sandık sandık cephane taşımış... Hiç evlenmemiş... Bütün yakınlarını kaybetmiş” (Kısakürek, 2010, s. 113).

Hikâyenin anlatıcı kişisi, Batı Anadolu’daki kasabaya yedek subay olarak gider. Köylüler de kendisine ev işlerinde yardım etmesi için Hasene Bacı’yu önerirler. Anlatıcı kişinin namaz kıldığının bilinmesi üzerine Hasene Bacı, bu yardımı kabul eder. Çünkü normalde münzevî yaşayan Hasene Bacı’nın gönlü, bir evlat sıcaklığıyla anlatıcı kişiye ısınır. Rasim Özdenören’in gül yetiştiren adamı ise Maraş’ın işgalden kurtulmasında kahramanlıklar gösterir ve bu uğurda çoğu arkadaşını şehit verir. “Ne korkunç yıllardı onlar, arpa ekmeği yerlerdi ve uzak köylerden yiyecekleri gelirdi ve kıtlık, açlık savaş bir aradaydı ve dövüşmüşlerdi Kuran için, Halife için ve Fransız’ı kenti terk etmek zorunda bıraktıkları zaman kurtulduklarını sanmışlardı, oysa sonradan olanlar bambaşkaydı.” (Özdenören, 2017, s. 31).

Hasene Bacı’nın camiye ilk gelişi, halkı Kurtuluş Savaşı’na çağırmak içindir. Cuma namazı çıkışı caminin kapısından içeriye: “Müslümanlar! Kaldırın başlarınızı secdeden!... Bozun, zaten bozuk namazlarınızı! Allah’a secde edebilmek için evvela memleketinizden gavuru kovun!” (Kısakürek, 2010, s. 116) cümleleriyle seslenir. Nitekim bu uyarıdan sonra çoğu kimse Kuva-yı Milliye’ye katılır. Hasene Bacı, Batı’da Yunanlılara karşı mücadele ederken, gül yetiştiren adam Maraş’ta Fransızlara karşı vatani müdafaa etmektedir. Ancak asıl mesele, vatan kurtulduktan sonra başlar. Çünkü her iki kahraman da modernleşmenin geleneği törpüleyen uygulamalarını sessiz sedasız bir köşeye çekilerek izlemektedir.

Gölün sol kenarında “arpa anbarı haline getirilen” Selçuklu türbesinin bulunduğu kasabanın dışındaki Hasene Bacı’nın kulübesinde sabaha kadar mum yanar ve Hasene Bacı, soranlara Rabbini düşündüğünü söyler. Kasabalıya göre o, ermiş ve derin kadındır. (Kısakürek, 2010, s. 115). Hasene Bacı, çağa karşı gözlemlerinde “Müslüman eskisi” dediklerinden rahatsızdır. Ona göre bu Müslüman eskileri, “camileri doldurup içine giremeyenlerdir”. (Kısakürek, 2010, s. 116). Bunlardan rahatsız olan Hasene Bacı herkese “Müslüman eskisi olmaktan kurtul! Müslüman ol!” (Kısakürek, 2010, s. 117) şeklinde öğüt verir. Gül yetiştiren adam da “gezinmektedir evin içinde, kitap okumakta, düşünmektedir, yaradanı anmaktadır, yalnız onunla baş başadır, onu tespihle uğraşmaktadır.” (Özdenören, 2017, s. 18). Gül yetiştiren adam, elli yıl boyunca evinden çıkmadan gül yetiştirmektedir. Çünkü uğruna mücadele ettiği tüm değerler, modernleşmenin uğruna görmezden gelinir. Bundan dolayı gül yetiştiren adam, pasif bir direnişte bulunmaktadır.

Hasene Bacı da yazarı Necip Fazıl gibi atâletten aksiyona geçmeye çalışan ve onun işaretini veren bir ruh halindedir. Çünkü Necip Fazıl, atâletle bağdaştırılmaya çalışılan tasavvufî İslam anlayışını değiştirmeye çalışarak merkezinde “aksiyon” olan bir İslam düşüncesi kurgulamaya çalışır (Arıkan, 2017, s. 261). Nitekim hikâyedeki Hasene Bacı da gerek Kurtuluş Savaşı’nda gerekse de kasabadaki camiye ve camidekilere seslenerek onların tembellikten kurtulup aksiyona geçmelerini istemektedir. Ercan Yıldırım’a göre (2011, s. 190) Necip Fazıl; bu öyküsüyle uyuşuk ve bıkkın hale düşmüş bu kahraman toplumun yeniden dirilebileceğinin altını çizmek ister.

Gül yetiştiren adam ise Müslümanca duruşunu herkese belli etmek için “gül” çiçeği ile çevresine İslam medeniyeti düzleminde bir mesaj vermektedir: “Ne yapıyor? Çiçek yetiştiriyor. Kendisinininkinden daha iri, daha kırmızı, daha beyaz ve daha kokulu güller yetiştiren kimse yoktur. Güzel kokuyu sevmenin sünnet olduğunu bildiği için, güzel kokuyu sevebilmek adına korkunç güzel kokuları olan iri kırmızı güller yetiştiriyor.” (Özdenören, 2017, s. 32-33). Gülün Hz. Muhammed’i (s.a.v.) imlediğini bildiği için sessiz direnişini, müdahale edemediği sisteme sitemini bu şekilde yapar. Ona göre gül yetiştirmek, kutsal bir iştir ve bir hakikati hatırlatmaktır. Çünkü güzel kokuyu sevmek, sünnettir. “Peygamberimiz güzel kokuyu severlerdi, dedi, bana üç şey sevdirdi diye buyurmuşlardı bir gün. Onların biri güzel kokuydu işte.” (Özdenören, 2017, s. 36).

Dışarıdan bakıldığında gül yetiştiren adam sanki bir bekleyiş içindedir. Bekleyiş burada vaat edilen ve çaresiz olarak ikiye ayrılır. “Bir şey yapmamanın da bir eylem olduğunu çoktan anlamıştı ve protesto için evden dışarı çıkmıyordu, evden dışarı çıkmasının ve insanlar arasına karışmasının istemediği düzeni meşrulaştıracağı inancındaydı.” (Özdenören, 2017, s. 17). Şapka Kanunu’ndan dolayı evden çıkmayan Elmalılı Hamdi Yazır’ın gül yetiştiren adama benzetilmesi onun bu vaat edilen bekleyişindedir.

Cahit Zarifoğlu’na (1979, s. 35) göre gül yetiştiren adamın arkadaşları şapka kanununa muhalefetten asılır. Gül yetiştiren adam da, şapka kanununa karşı bariz ve etkili bir tepki gösteremediği, diğer arkadaşları gibi bu muhalefetten dolayı idamı göze alamadığı için evine kapanır. Gül yetiştiren adam, pasif direnişinin anlam boyutundaki sorgulamasını da yapar. “Acaba kendisi bir korkak mıydı? Kimi aldatıyordu? Ona göre, arkadaşları kelle verirken kendisinin bir yerlerde gizlenmiş olması korkaklıktı, kaçaklıktı. Bunu biliyordu. Anlıyordu. Çok iyi duyuyordu. Fakat durup dururken, kelleyi ipe uzatmak da akıl kârı değildi.” (Özdenören, 2017, s. 32).

Her iki kahramanın da bardakları, sabretmelerine rağmen dolan damlalarla taşar ve camiye gelerek cami cemaatine seslenerek kendi içlerinde yıllarca sakladıkları eleştirileri onlara haykırırlar. Hasene Bacı, yine bir Cuma günü Cuma vaazı vaktinde cemaate şunları söyler:

İmam Efendi! Sen ne söylüyorsun, kimlere söylüyorsun?... Müslümanlığı indirdiniz indirdiniz, gövdenizle yatıp kalkmaya, anlamadığınız şeylere ‘Hu’ demeye!... Haydi kalkın dökülün sokaklara! Sorun ‘emanete’ ne oldu? Nerede Müslümanlar? Nerede Müslümanların diyarı? Nedir bu köpeklerin bile sürmeyeceği hayat?... Siz de Müslüman mısınız be? Müslümanlık kim, siz kimsiniz?” (Kısakürek, 2010, s. 117-118)

Sonradan öğrenildiğine göre Hasene Bacı; bu tavrı karakol komiserine “şehirliye karşı” diyerek açıklar. Çünkü “şehirli” olarak saygı duyduğu yedek subayın camiye gitmeyerek namazlarını evde kılmasını, Hasene Bacı; camilerin işlevsizliği ve cami cemaatinin Müslümanlık değerlerini üzerlerinde göstermemesi olarak algılar. Zaten “Müslüman eskisi” diyerek eleştirdiği günün Müslümanlarını Hasene Bacı, bu şekilde camiye giderek uyarmak ve uyandırmak ister.

Her iki kahramanın eleştirilerine maruz kalan Müslüman tipolojisi, Charles Taylor’un modern birey ve toplumlarda müşahede ettiği anlam yitimi ve bunalımını yansıtır. Çünkü Taylor’a göre modernliğin üç ana sıkıntısından birincisi olan bireyci zihniyet, gelenek ve göreneklerine bağlı toplumu cemaat ve cemiyet mefhumundan kopararak yalnızlaştırır. İkincisi olan araçsal akıl ile kutsal değerlerle asırlarca oluşturulan maneviyat-zihin dünyası yerle bir edilir. Üçüncüsü ise baştaki iki sebebin neticesi olan siyasal ve ekonomik hayattaki değişimlerdir (Taylor 1995, s. 12-17). Her iki kahraman modernliğin bu sıkıntılarını uğrayan zamâne Müslümanlarından rahatsızdır.

(...)Burada aslında, Müslümanların bir iki ibadetle sınırlı din anlayışı Necip Fazıl tarafından da eleştirilir. Onun için aksiyonsuz, hareketsiz, sinmiş bir din düşüncesinin, bir ibadetin anlamı yoktur. Yedek subay da aynı şekilde gördüğü Müslüman tiplerin davranışlarından rahatsızdır. Onların camideki tavırlarından rahatsız olduğu için camiye girmez ve namazını evde eda eder. (...) (Aydın, 2014, s. 65)

Eserlerine otobiyografik unsurları çokça sığdıran Necip Fazıl, Fevzi Yetkin’e (2016, s. 133) göre bu hikâyede anlatıcı kişidir. Nitekim Necip Fazıl’ın hayatı ile bu hikâyesi paralel okunduğunda esere yansıyan otobiyografik unsurlar çokça görülmektedir. Mesela hikâyede Batı Anadolu’da bir kasaba olarak geçen yer, Necip Fazıl’ın da yedek subaylık yaptığı Isparta/Eğirdir’dir. O da göl kenarındadır. Hasene Bacı ise Necip Fazıl’ın orada tanıdığı Vanlı Fatma Nine’dır. Necip Fazıl, hatıralarına çokça değindiği “O ve Ben” eserinde “Orada göl kenarında bir evde bütün bir yaz mevsimi... Bir de Van’lı, Efendimin memleketlisi olduğu için pek sevdiğim, doksanlık ve âmâ bir kadın: Fatma nine...” (Kısakürek, 2012, s. 228) geçen bu ifadeler bile hikâyeyle yazarın hayatı arasında benzerlikleri göstermesi bakımından önemlidir.

Gül yetiştiren adam da, yaklaşık 50 yıl boyunca evinden çıkmadığı için torununun ısrarıyla sabah namazına camiye gider. Gül yetiştiren adam, uzun zamandan beri güncel çağdan uzak olduğu için gördükleri

karşısında şaşırır. İnsan, toplum ve şehrin maddî değişim ve dönüşümü onu çok etkiler. Bu durumun manevî yozlaşmayı da beraberinde getireceğini bildiği için çok öfkelenir. Değişen hayatın ve dinî değerlerin deforme olmasına üzüldür ve namazdan sonra cami cemaatine şöyle seslenir:

Ey cemaat-i müslimîn ve gafilin... (...) Sizler nasrani misiniz? diye sordu. (...) Yoksa mecusi misiniz? dedi adam. (...) Hangi millettensiniz? (...) Şimdi namazdan çıktığınıza göre siz İslâm milletindensiniz, (...) Ama bunu ispat edebilir misiniz? Siz buraya, camiye namaz kılmaya geldiğinize göre İslâm'a uyan insanlarsınız? Fakat hani İslâm'ınız?" (Özdenören, 2017, s. 131-132)

Gül yetiştiren adamın, cemaate söylediği “benim gibi zamanın uzaklarından gelmiş bir garip sizi şu halinizle görse, vallahi size Müslümanlar demezdi.” (Özdenören, 2017, s. 133) cümlesi onun Asr-ı Saadet döneminden geldiğini ve modern çağda yaşayan bir Müslüman olduğunu vurgular. Mehmet Güneş (2014, s. 40), bu tespitin Hasan-ı Basrî Hazretlerinin Tabiîn dönemini sahabelerle karşılaştıran cümleleriyle paralellik gösterdiğini belirtir. Cemal Şakar (2011, s. 217) da gül yetiştiren bu adamın çıkışını, Hz. Yunus'un balığın karnından çıkışına benzetir.

Nitekim her iki kahraman da cami cemaatine seslenişinden sonra polisler tarafından tutuklanır ve karakola götürülür. “Ertesi gün evime gelmeyen Hasene Bacının ne olduğunu soruşturup öğrendim ki, bir gece karakolda kaldıktan sonra, iyi kalpli komiserin tavsiyesiyle yine küfesini yüklenip dağdan çalı çırpı toplamaya gitmiş... Bir daha camiye uğramayacağına dair söz vermesi istenince de şöyle demiş: - Uğrayıp da ne yapacağım?... içinde kimse yok ki?!..” (Kısakürek, 2010, s. 118). Gül yetiştiren adamın ise idamla yargılandığını romanın diğer kişisi gazetelerden okumaktadır. “80 yaşında bir adam tutuklandı... Halkı ayaklanmaya kıskırttığı iddiasıyla tutuklanan ihtiyarın akli dengesinin yerinde olmadığı sanılıyor... Evinde yapılan araştırmada Arap harfli kitaplar bulunarak el konulmuştur.”(Özdenören, 2017, s. 139-140).

Hasene Bacı ve gül yetiştiren adam, bilinçli eylemlerinin karşılığında devletin mahkemesi ve karakolu yani devletin demir yüzü ile yüzleşirler. İkisi de devletin temelini yıkmaya ve halkı kıskırtmaya yönelik fiillerden mes'ul tutulurlar. Fırat Mollaer'in (2012, s. 61) Necip Fazıl özelinde yaptığı tespitinde Necip Fazıl'ın tasavvuf bahçelerinde dolaşırken ve şiddetsizliği öğütlerken tam aksini yaparak şiddeti palazlandığı yorumu biraz aşırı ve sert olsa da sanatını davasının hizmetine sokan bir mütefekkir için eserdeki karakterlerine çağa karşı tepki verdirilmesi beklenen bir durum olacaktır.

Gül yetiştiren adamın şahsî düzlemde pasif direnişinin anlamsal boyutu, Özdenören'in Müslümanca yaşamının ve düşünmenin temellerini oluşturduğu sembol değerlerdir (Tunç, 2019, s. 219). Modern zamanın dervişinin romanı da denilebilecek bu romanda Özdenören'in başkişinin ailesi hakkında fazla bilgi vermeyerek ayrıntıya da girmemesinde gül yetiştiren adamın yalnızlığını gözler önüne sermesi yatmaktadır. Gürhan Çopur'a (2022, s. 507) göre bu romanda yozlaşma izleği geniş yer kaplamakla birlikte gelenekten uzaklaşan, havaifleşen ve manevî anlamda çürümeye uğrayan yaşam tarzı vardır.

Gerek Hasene Bacı'nın gerekse de gül yetiştiren adamın cami cemaatine eleştirilerinde, onların dinin özünden uzaklaştığına dair inanışları hâkimdir. Cami cemaatinde gözlemlenen “dinsel yabancılaşma” kavramını; Faruk Karaca (2014, s. 108) dindarlarda gözlemlenen bulgulara binaen dinin iyileştirici etkisinin azalması, dinin geliştirici etkisinin zayıflaması olarak tespit eder. Necip Fazıl ve Rasim Özdenören'in çağına; İslam özünün daha iyi anlaşılması gerektiğini sunmaları, çağ insanının kendi üzerlerinde İslam tesirini gösterememelerine binaendir.

Ali Haydar Haksal'ın (1983, s. 43) *Adam Ölmek Bilmiyor* hikâyesinde de, başkarakter Mehmet'in camiye girerken yaşlı insanların hayata karşı umarsızlığından ve bitkinliğinden dolayı sinirlenmesine şahit olunur. “Dışlanmış yaşlılar orada banklara oturarak vakit öldürüyorlardı, onlara kızışı, onlara içerleyişi bundandı. İnsanın daha yapacağı çok şeyi vardı...” (Haksal, 1983, s. 43). Sezai Karakoç'un *Ziyaret* hikâyesinde de camiye ziyarete gelen ölümler, içerideki insanların kendilerinden daha çok bitip tükendiklerine ve caminin içinde insan olmasına rağmen caminin ölüm sessizliğine büründüğüne şahit olurlar (Akt.: Yıldırım, 2011, s. 67). Besim Dellaloğlu (2023, s. 123), bir nevî sekülerlik olarak da adlandırılabilir bu çarpık modernleşmenin sonucunu, dindarlığın içindeki maneviyatın kurumması olarak ifade ederek “maneviyatsız dindarlık” terimini kullanır.

Camilerin temsil merkezi olan dinin, modernleşme sürecinde Robert N. Bellah’ın da ifade ettiği gibi (Akt.: Altun, 2021, s. 159) Japonya’daki gibi dinî öğretilerden yararlanarak değil dinin yeri geldiğinde ikinci plana atılarak bu modernleşme sürecinin yapılması, camiye ibadete gelen toplum insanında da etkisini gösterir ve onlarda dejenere ve yabancılaşma başlar. Hüsamettin Arslan (2019, s. 33); Osmanlı’nın klasik resmî ideoloji olarak bahsettiği Sünnî İslam ideolojisi, Cumhuriyetin kurucuları tarafından reddedilip yerine pozitivist bilimsel ideoloji yerleştirilmeye başlanınca klasik gelenekle pozitivist ideoloji arasında çatışma yaşandığını belirtir. Gerek Necip Fazıl gerekse de Rasim Özdenören bu çatışmanın bilincini önce kendileriyle ortak kültür ve inanç paydasındakilere aşlamak isterler. Eserlerdeki Hasene Bacı ve gül yetiştiren adamın ilk itirazı, çağın yabancılaşmasını ve dinin muhafaza edilemediğini kendilerinde gösteren cami cemaatinedir. Rasim Özdenören, Müslümanca yaşayabilmek için Müslümanca düşünmeyi öncelediği için romanında bunu önceleyemeyen Müslümanlar, eserinde eleştirilir.

Camilerde icrâ edilen en önemli ibadet olan namazın Kuran’da Ankebut suresinin 45. ayetinde “insanları kötülüklerden alıkoyan en önemli bir faktör” olarak belirtilmesi, cami cemaatinin ne derece kötülüklerden kendilerini alıkoyduklarını sorgulamaya yönlendirmelidir. Sonuç olumsuz ise problem ciddidir. Bu da daha önce belirtilen dinsel yabancılaşmayı ortaya koyar. Bu durumun da en önemli sebeplerinden birinin çarpık modernleşme olduğu unutulmamalıdır.

Ahmet Çiğdem (2016, s. 26) Türk İslamcılığı için, dünyadaki fraksiyonlarının aksine hiçbir zaman şeriat ilkelerinin uygulanabilirliğinin hedeflendiği bir toplum modeli hayal etmediğini söylese de bu iki kahramanın çarpık modernleşmenin uygulamalarından sıkılıp İslam’ın hükümlerinin yaşanabileceği çağa özlemleri açıktır. Nitekim yazarlarının gerek deneme eserlerinde gerekse de roman ve hikâyelerinde bu çağın, İslam hükümlerini deforme ettiğine dair ifadelerine rastlanır.

Sonuç

Batı medeniyetinin gerek Türk düşüncesinde gerekse de Türk siyasî ve edebî hayatında merkezî mihenk taşlarından olduğu yadsınamaz. Özellikle Batılılaşmanın kendini modernleşme olarak sunduğu son iki yüz elli yıldır, Türkiye’deki her düşünce akımı ona karşı konumlanmakla meşguldür. İslamcılık da modernliğin bağımlı değişkeni olarak üretilen ideolojilerden biri olduğu için Osmanlı’dan Cumhuriyete bu ideolojinin taşıyıcılarında Batı’ya karşı söz söyleme istenci oluşur. Gerekliğinde toplumu söz ve eserle irşâd etme geleneğini iyi bilen Türk edebiyatçıları; bir muammaya dönüşen bu sosyolojik gerçeği şiir, deneme, hikâye ve romanlarına yansıtır.

Batı’nın çürümüşlüğüne karşı her türlü Batı menşeli ideolojiye karşı İslam’ı, bir ideoloji olarak sunan Necip Fazıl’ın Batı taklidi çarpık bir Türk modernleşmesini eserleri ile eleştirmesi kaçınılmaz bir durumdur. Nitekim *Hasene Bacı* hikâyesiyle de Necip Fazıl, bu eleştirisini yapmaktadır. Rasim Özdenören de Cumhuriyet İslamcılığında Necip Fazıl’dan sonra etkin olan bir yazar olmakla birlikte eserlerini Türk modernleşmesinin eleştirisi üzerine kurgular. *Gül Yetiştiren Adam* romanı da buna binaen yazılır. İslam’ı bir vahiy medeniyeti olarak gören Özdenören, çağ karşısında eğip bükülmeyen bir Müslüman düşüncesinin Müslümanca yaşamayı kolaylaştıracağına inanır. 1979’da yayımlanan “Gül Yetiştiren Adam” romanının entrik gerilim, kurgu ve eleştirel tema olarak 1965’te yazılan Necip Fazıl’ın “Hasene Bacı” hikâyesinden etkilenmesi muhtemeldir.

Yazarları gibi kurgu kahramanları Hasene Bacı ve gül yetiştiren adam, çarpık modernleşmenin etkisinin kutsal mekân olan camilere kadar sinip cami cemaatini “yabancılaştırma”sına caminin içinden tepkiler vererek onların Müslümanca bir şura kavuşmalarını isterler. Bundan dolayı gerek kurgu kahramanları gerekse de eserlerin yazarları, çağın modernleşme bunalımına karşı mâbedin bekçileri olma hüviyetini taşırlar. Mâbedin bekçisi olmak demek, mâbedin yani caminin değerlerini korumanın yanı sıra çağın anlam yitimi ve bunalımına maruz kalan inananları da uyandırma işlevselliğinde olmakla eş değerdir.

Camilerde toplumsal kimliğin inşasına etki eden manevî terbiye metodu, toplumun kültürel ve dinî değerlerini muhafazada asırlar boyunca etkili olur. Bunun için modernleşme ile camilerde kaybedilen bu kimlik, yine camilerde bulunma ümidiyle her iki eserin kahramanı, tehlikeli modernleşme ile dinî değerlerin hükmünü kendi üstünde gösteremeyen insanlara karşı bu uyandırmayı yine camiler üzerinden yapmaktadır. Nitekim bulunacak olan şey, kaybedilen yerdedir.

Çıkar çatışması:	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Mali destek:	Yazar bu çalışma için mali destek almadığını bildirmiştir.
Etik kurul onayı:	Yazar bu çalışmada etik kurul onayına gereksinim duymadığını beyan etmiştir.

Kaynakça

- Acar, Ö. (2023). Sosyo-mekânsal bir sistem olarak cami. *Din Sosyolojisi Araştırmaları*, 3(4), 111-125.
- Aktay, Y. (2005). Sunuş. T. Bora, & M. Gültekingil (Yay. haz.), *İslamcılık. Modern Türkiye’de siyasi düşünce* (6. Cilt, 2. Bs.) içinde (ss. 13-25). İletişim Yayınları.
- Altun, F. (2015). Alternatif tarih yazmak: Necip fazıl kısakürek’in hafıza siyaseti. A. Öz, İ. Kara, & A. Ertuğrul (Yay. haz.), *Necip Fazıl Kitabı: Kalır Dudaklarda Şarkımız Bizim* içinde (ss. 325-366). Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Altun, F. (2021). *Modernleşme kuramı/eleştirel bir giriş* (3. Bs.). İnsan Yayınları.
- Anar, T. (2012). *Mekândan taşan edebiyat/yeni Türk edebiyatında edebiyat mahfilleri*. Kapı Yayınları.
- Arıkan, K. K. (2017). Necip fazıl kısakürek: seküler muhafazakârlıktan İslamcılığa. Ö. Buçukcu (Yay. haz.), *Cumhuriyet Dönemi Türk düşüncesi/isimler, yönelimler, bakışlar* içinde (ss. 253-268). Bibliyotek Yayınları.
- Arslan, H. (2019). *Epistemik cemaat/bir bilim sosyolojisi denemesi* (7. Bs). Paradigma Yayınları.
- Aydın, A. (2014). *Necip fazıl kısakürek’in hikâye ve romanları üzerine bir araştırma* [Yüksek Lisans Tezi]. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, C., & Duran B. (2016). Modern islamcılık düşüncesinin rakip oksidentalizmleri: Necip fazıl kısakürek ve Nurettin topçu’da hıristiyanlık, batı ve çağdaşlık anlayışı (D. Koçyiğit, Çev.). *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 7, 307-335.
- Aydın, C. (2021). *İslam dünyası fikri/kültürel bir entelektüel tarih çalışması*. (H. Aksakal, Çev.). Alfa Yayıncılık.
- Ayyıldız, M. (2011). *Yakın dönem Türk romanı*. Akçağ Yayınları.
- Ayvazoğlu, B. (2013). *Aşk estetiği*. Kapı Yayınları.
- Bilge, M. (2015). *Dini, tarihi, ideolojik boyutlarıyla islamcılık*. A Kitap Bir Bin Yıl Yayınevi.
- Biricik, İ. (2016). ‘Çanakkale Mahşeri’ ve ‘Sarıkamış/Beyaz Hüzün’ romanlarında Türklerin kimliksel bellek mekânları. *Journal of Turkology*, 26(2) 95-111.
- Biricik, İ. (2023a). Necip Fazıl’ın ‘Aynadaki Yalan’ romanında islamofobi’ye karşı oksidentalist tavır. H. Aydın (Yay. haz.), *İ. Uluslararası Medya ve İslamofobi Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (ss. 1253-1266). Afşar Medya.
- Biricik, İ. (2023b). *Türk romanında (1950-2000) oksidentalizm bağlamında batı algısı* [Doktora Tezi]. Adıyaman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Bora, T. (2020). *Cereyanlar/ Türkiye’de siyasi ideolojiler* (7. Bs.). İletişim Yayınları.
- Can, B. (2021). *Zaman içinde mekân*. Hece Yayınları.
- Çağan, K. (2015). *Müneverden entelektüele modernleşme, islamcılık ve yerlilik*. Tezkire Yayıncılık.
- Çıkla, S. (2021). *Türkiye’de rejim ve edebiyat (1923-1950)*. Kitabevi Yayınları.
- Çiçek, D. (2021). Akif Emre’nin gözünden Necip fazıl. Necip Fazıl Dosyası: kalır Dudaklarda Şarkımız Bizim. *Muhit Aylık Edebiyat Fikir Dergisi*, 23, 126-129.
- Çiğdem, A. (2016). *Taşra epiği: Türk ideolojileri ve islamcılık*. Birikim Yayınları.
- Çopur, G. (2022). Çağın başkaldıran bir münzevi: gül yetiştiren adam romanı. Ü. Eliuz, E. Seferoğlu, E. Öksüz Güneş, & F. Uyar (Yay. haz) *Cumhuriyet Dönemi Roman Okumaları II (1950-1980)* içinde (ss. 497-512). Kesit Yayınları.
- Dellaloğlu, B. (2023). *İkondan kanona/kültür ile medeniyet arasında*. Timaş Yayınları.
- Erkilet, A. (2018). *Mazlum doğu’nun mağrur çocukları* (2. Bs). Büyüyen Ay Yayınları.
- Erol, K. & Erol, E. E. (2017). Rasim Özdenören’in ‘Gül yetiştiren adam’ında kültürel yabancılaşmaya karşı geleneksel tepki. *Türkiyat Mecmuası*, 27(2), 119-134.
- Ertaş, M. (2019). Modern Türk Edebiyatı’nın emekleme döneminde münekkit meselesi ve Necip fazıl. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 125, 18-24.
- Gencer, B. (2013). Şeriatçılıktan medeniyetçiliğe İslamcılık. İ. Kara, & A. Öz (Yay. haz.), *Türkiye’de İslamcılık düşüncesi ve hareketi sempozyum tebliğleri* içinde (ss. 69-98). Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Güneş, M. (2014). Gül yetiştiren adam. *Türk Edebiyatı Dergisi*, 490, 38-41
- Güzel, M. (2020). *Modern Türk ruhunun trajedisi/islamcılık, solculuk ve muhafazakârlık üzerine*. Ketebe Yayınları.

- Haksal, A. H. (1983). Adam ölmek bilmiyor. *Mavera Dergisi*, 7(74), 43-46.
- Işın, E. (1985). 19. yüzyılda modernleşme ve gündelik hayat. *Tanzimat'tan cumhuriyet'e Türkiye ansiklopedisi* (Cilt 2). İletişim Yayınları.
- İnan, M. A. (2018). *Aydınlar, batı ve biz*. İz Yayıncılık.
- Kaplan, M.(1990). *Türk edebiyatı üzerine araştırmalar*. Dergâh Yayınları.
- Kara, İ. (2004). İslamcı söylemin kaynakları ve gerçeklik değeri. Y. Aktay (Yay. haz.), *Modern Türkiye'de siyasal düşünce: İslamcılık* (Cilt 6) içinde (ss. 34-47). İletişim Yayınları.
- Kara, İ. (2013). Türkiye'de islamcılık düşüncesi ve hareketi üzerine birkaç not. İ. Kara, & A. Öz (Yay. haz.), *Türkiye'de İslâmcılık düşüncesi ve hareketi sempozyum tebliğleri* içinde (ss. 15-46). Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Karaca, F. (2014). *Yabancılaşma ve din/dinsel yabancılaşmanın sosyal psikolojik analizi* (2. Bs.). Çamlıca Yayınları.
- Kısakürek, N. F. (1965). Hasene bacı. *Büyük Doğu Dergisi*, 12(3), 12-30.
- Kısakürek, N. F.(1998). *İdeolocy örgüsü* (10. Bs.). Büyük Doğu Yayınları.
- Kısakürek, N. F.(2010). *Hikâyelerim* (19. Bs.). Büyük Doğu Yayınları.
- Kısakürek, N. F. (2012). *O ve ben* (31. Bs.). Büyük Doğu Yayınları.
- Kolcu, A. İ.(2006). *Öykü sanatı*. Salkımsöğüt Yayınevi.
- Kubat, M. (2020). İslam toplumunun birlik ve beraberliğini sağlama merkezleri olarak cami ve mescidler. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 5-31. <https://doi.org/10.20493/birtop.793588>
- Kula, F. (2018). *Mekâna sinen ruh*. AHece Yayınları.
- Mollaer, F. (2012). *Üç tarz-ı siyaset üzerine eleştiri yazıları/teknoloji muhafazakârlık, kemalizm ve liberal sol'un eleştirisi*. Dergâh Yayınları.
- Örgen, E. (2010). *Türk şiirinde gelenek/cumhuriyet dönemi türk şiiri*. Palet Yayınları.
- Özdenören, R. (2005). Necip Fazıl Kısakürek. T. Bora, & M. Gültekingil (Yay. haz.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: İslamcılık* (Cilt 6) içinde (ss. 136-156). İletişim Yayınları.
- Özdenören, R. (2009). *Müslümanca yaşamak* (10. Bs.). İz Yayıncılık.
- Özdenören, R. (2017). *Gül yetiştiren adam*. İz Yayıncılık.
- Özdenören, R. (2020). Yeni dünya düzeninin sefaleti ve müslüman'ın medeniyet gayesi. M. S. Ercan (Yay. haz.), *Medeniyet konuşmaları* içinde (ss. 181-202). Endülüs Yayınları.
- Shayegan, D. (2017). *Yaralı bilinç* (5. Bs.) (H. Bayrı, Çev.). Metis Yayınları.
- Somuncu, S. (2021). Manevi mahdumları nazarında Necip Fazıl Kısakürek. Necip Fazıl Dosyası: Kalır Dudaklarda Şarkımız Bizim. *Muhit Aylık Edebiyat Fikir Dergisi*, 23, 117-125.
- Su, H. (2017). *Kalemin yükü* (2. Bs.). Şule Yayınları.
- Şahin, M., & Göküş, Ş. (2022). Rasim Özdenören'in Gül yetiştiren adam'ında kültür ve kimlik krizi. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı*, 853-869.
- Şengül, M. B. (2010). Romanda mekân kavramı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(11). 528-538.
- Şakar, C. (2011). Gül yetiştiren ev. A. Dursun, & T. Karataş (Yay. haz.), *Medeniyetin burçları Rasim Özdenören kitabı* içinde (ss. 215-230). Memursen Kayseri Şubesi Kültür Hizmetleri.
- Tanpınar, A. H. (2014). *Sahnenin dışındakiler* (14. Bs.). Dergâh Yayınları.
- Taylor, C. (1995). *Modernliğin sıkıntıları* (U. Canbilen, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Tekin, M.(2001). *Roman sanatı I*. Ötüken Neşriyat.
- Tosun, N. (2013). Necip Fazıl Kısakürek'in hikâyeleri. *Türk Dili Dergisi*. CIV(737), 85-89.
- Tunç, S. (2019). Rasim Özdenören'in 'Gül yetiştiren adam' anlatısına müslümanca düşünme üzerine denemeler ve müslümanca yaşamak ışığında fikrîsel bir bakış. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 212-232.
- Turhan, M.(2016). *Garplılaşmanın neresindeyiz?* Altınordu Yayınevi.
- Yazıcı, N. (2012). Bir eğitim ve öğretim kurumu olarak cami. *Cami Yazıları* içinde. DİB Yayınları.
- Yavuz, H.(1998). *Modernleşme, oryantalizm ve islam*. Boyut Kitapları.
- Yavuz, H.(2010). *Alafrangalığın tarihi*. Timaş Yayınları.
- Yavuz, H. (2018). *Türkiye'nin zihin tarihi* (4. Bs.). Timaş Yayınları.

- Yetkin, F. (2016). Necip Fazıl'ın 'Hasene Bacı' hikâyesinin kaynağı ve şekilci dindarlık eleştirisi. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 129-140.
- Yıldırım, E. (2011). *Modern Türk'ün hikâyesi/Türk modernleşmesi bağlamında Türk hikâyesi*. Elips Kitap.
- Yıldırım, E. (2015). Necip Fazıl'ın siyasal islamlaşma yaklaşımı. A. Öz, İ. Kara, & A. Ertuğrul (Yay. haz.), *Necip Fazıl kitabı "Kalır Dudaklarda Şarkımız Bizim" içinde* (ss. 479-492). Zeytünburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Yıldırım, E. (2022). *İmparatorluk'tan Ulus Devlet'e İslamcılık/18. yüzyıl'dan günümüze 300 yılın tarihi*. Varoluş Yayınları.
- Yiğit, Y. (2012). Mabet ve mektep olarak camilerimiz. *Cami Yazıları* içinde. DİB Yayınları.
- Zarifoglu, C. (1979). Rasim Özdenören 'Gül yetiştiren adam'ı anlatıyor. *Mavera Dergisi*, 34-38.